Należytość pocztowa uiszczono ryczałtem.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ *Проф. Д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 35 КОР. ЧЕСЬК., 180 ЛЕЙ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 75 ГР.

РІК II. ЛЮТИЙ 1934 РОКУ ЧИСЛО 2 (14).

Наша театральна вимова.

Питання про всеукраїнську літературну вимову стоїть у нас широким неораним перелогом. Не маємо ще відповідних підручників усталеної всеукраїнської вимови, не маємо тут взагалі ані ясної думки, ані будь-якої одноманітної традиції. Взагалі, в ділянці літературної вимови живемо так, як живе звичайна етнографічна маса, і далеко нам тут до того поступува́ння, що характеризує культурну усталену націю.

„Рідна Мова“ від початку свого кидає в маси величне мовне гасло: Для одного Народу — одна літературна мова й в и м о в а, один правопис. Ставимо вимову поруч із літературною мовою, надаємо в и м о в н о м у об'єднанню Народу більше значення, як об'єднанню правописному. Літературна вимова — це ознака певного ступеня культури інтелігентної людини, — в цілому культурному світі прийнято судити про ступінь інтелігентности людини власне із її літературної вимови: якщо людина вживає місцевої вимови, то вже з того самого дивляться підозріло на її школу, на ступінь її інтелігентности. Вимова — це зверхня одіж культури літературної мови, а вона ж є правдива ознака культури людини.

До набуття доброї літературної всеукраїнської вимови мусять прямувати всі, хто тільки має потребу прилюдно говорити: політичні промовці, адвокати, лектори на викладах, учителі й професори по школах, церковні проповідники в містах, а по змозі й по селах. На всіх прилюдних зборах мусить панувати тільки літературна вимова, особливо ж на зборах наукових, урочистих і т. ін.

Вся інтелігенція без виключення мусить навчатися доброї соборної літературної вимови. Створімо в и м о в н и й ф р о н т, — щоб бодай переконати нашу інтелігенцію в конечній потребі говорити з літературною вимовою, і цю ж вимову запроваджувати до своїх родин. Без такого хотіння ніколи не досягнемо мети, — полишимося й надалі зо своїми регіональними (місцевими) вимовами.

Є одна прилюдна інституція, що надзвичайно сильно впливає на вироблення нашої літературної вимови, — це театр. Кожний із нас, — чи то молодий чи старий, — любить вільний вечір перебути в театрі. Вплив театру на маси завжди був надзвичайно сильний, і таким лишається він і тепер. Так само великий і сильний вплив театру на вимову слухачів, — почуті в театрі форми міцно сприймаються масою й несуться й до буденного життя. Знаємо, що особливо молодь сильно підпадає великому впливові театру: почуті форми, почута вимова глибоко западають до мовної скарбниці молоді й звичайно зістаються там на ціле життя. Всім же нам відомо, як чарує нас артист не тільки грою своєю, але й своєю вимовою, коли вона бездоганна.

З усього цього випливає величезне значення театру в розвою літературної мови, а особливо — вимови. Значення це — всенароднє. Кожний нарід, що має добре організований театр, звичайно має й добре вироблену всенаціональну вимову.

Скрізь на культурному світі ведеться так, що від артиста вимагають найдосконалішої вимови, найкращої дикції. Артиста з регіональною (місцевою) вимовою не тільки ніде в культурнім світі слухати не стануть, але й жаден директор не прийме такого до свого театру. „Перше навчися літературно говорити, а вже тоді виступай прилюдно" — це буде звичайна відповідь для артиста, що не має літературної вимови. Іншими словами: „Не шкодь розвиткові літературної мови й вимови". Ось через це в кожній артистичній школі на вимову артиста звертають найпильнішу увагу. І кожний артист, що не опанує належно всенаціональної літературної вимови, вище містечкової сцени не піде.

Театральна критика завжди звертає пильну увагу на вимову артистів. І найменші ухилення від всенаціональної літературної вимови підкреслюються й ставляться в провину акторові. Артист, що має місцеве забарвлення в своїй вимові, на добрій сцені ніколи не втримається.

Отака ця справа в культурному світі. А як же в нас із театральною вимовою? На жаль, — усе в нас тут тільки початкується. У Надніпрянській Україні справа театральної вимови пішла досить далеко. Із тих уривків, що їх часом удається почути через радіо, можна переконатися, що на Радянщині на театральну вимову звертають пильну увагу, і вже видно не малий поступ там у цій справі. Дивно тільки, чому на Радянщині на радієву вимову надавача (спікера) не звернено належної уваги, бо в радіо не раз можна почути примітивну українську вимову.

В Галичині справа театральної вимови стоїть найгірше. Звичайно, найбільша причина тому — відсутність сталого театру. Бож диво огортає людину, коли довідується, що, напр., Львів не має сталого українського театру. Не має не тому, що матеріяльно не може його мати, — це для семи мільйонів українців у Польщі річ легка: нема ще повного зрозуміння величезної ваги театру для вихова́ння громадянства. У нас взагалі легковажать позашкільну освіту, — всю увагу звертають на школу, а про мільйони потребуючих позашкільної освіти забуваємо. Думаю, що поруч із „Рідною Школою" мусить працювати по цілому краю, серед цілої Нації також і „Рідний Театр".

Сталий театр матиме сталих артистів, а від них будемо вимагати чистої всеукраїнської літературної вимови. Театральна вимова впливатиме на вимову широкого громадянства, а це все доповадить до збільшення культури літературної мови й вимови. При сталім театрі повстане й віповідна артистична школа, що дасть відповідно вироблених артистів для сталих театрів у Станиславові, Тернополі, Коломиї, Луцькому і ін. більших містах.

А поки що — не маємо усталеної театральної вимови. Сталих мандрівних театрів все ж таки маємо не мало, і поки що — вони одні задовольняють театральні потреби нашого громадянства. Цебто — на них лежить почесна, але й величезна роля вчителів всеукраїнської літературної вимови.

Справа театральної вимови по наших трупах зовсім незадовільна. За останні 14 літ життя „по цей бік Збруча" не стрічав я ані разу театру, що літературну вимову своїх артистів ставив би на одне з перших місць. Звичайна наша театральна вимова — буденна, місцева й зовсім не літературна. Кожний артист вимовляє, як навчився „в своєму селі". Різна вимова на одній сцені, одного вечора — це звичайнісінька річ, бо режисери не звертають на це жадної уваги.

Дві речі надто сильно „ріжуть вухо" на галицькій сцені. Поперше — т. зв. мазуракання, цебто вимова свистових звуків *с*, *з*, *ц* на польський лад, з наближенням їх до звуків шелесних *ш*, *ж*, *ч* (польські ś, ź, ć); така вимова особливо сильна в жінок. На сцені ця вимова зовсім

недопустима, і на це треба звернути належну увагу. Наші *с*, *з*, *ц* не мають найменшого нахилу до польської вимови. Нехай кожний артист, що має цю вимову, добре вслухається до вимови киянина, і нехай наслідує її. Вимовляємо: світ чи близько до сьвіт, цвіт, звізда, але не на польський лад: ŝвіт, ćвіт, źвізда. Тільки вслухавшись у живу київо-полтавську вимову, зрозумієте різницю поміж літературним с в і т і галицьким ŝ в і т.

Друге недомагання нашого театру — це невміння ставити наголоси по-літературному. Соборна всеукраїнська літературна вимова вимагає найперше однакового наголосу. А між тим наш живий наголос надзвичайно рухливий, покладатися тут на вимову „мого села" ніяк не можна, бо жива вимова не однакова. Уодностійнення наголосу вже тепер пішло в нас досить далеко, так що маємо вже тут і певну традицію. Не забувати тільки, що вимова центрально-українська, цебто київо-полтавська, стала в нас за норму всеукраїнської літературної вимови. Отож, українських літературних наголосів можна навчитися, скажемо, з віршованих творів Б. Грінченка, М. Старицького й інших; так само добрі наголоси подано й у Словнику Б. Грінченка.

Театральна вимова мусить бути взірцевою всеукраїнською літературною вимовою; вона мусить стати зразком, ідеальною нормою для вимови цілого нашого громадянства, а передовсім — інтелігенції. Всі мусимо працювати для збільшення культури літературної мови, — але артисти нехай не забувають своєї відповідальної ролі в цій праці. „Рідна Мова" не тільки підносить тут це важливе для нашої культури слова питання, — в своїй „Бібліотеці" вона видасть короткі курси української вимови й наголосу, цебто практично допоможе розвоєві нашої культури театральної мови.

Добра літературна вимова наступає як вислід доброго знання літературної мови. Тому й закликаю всіх українських артистів глибше вчитися української літературної мови. Раз уже зрозуміймо рідномовне гасло, здавалось би таке просте: **У к р а ї н с ь к о ї л і т е р а т у р н о ї м о в и м у с и м о д о б р е в ч и т и с я, щ о б з н а т и!**

Відповідальність артиста за добру вимову без порівняння більша, як, скажемо, відповідальність учителя, бо артиста слухає величезна авдиторія свідомих слухачів, а не купка дітей. Не забуваймо й цього. І в а н О г і є н к о.

P. S. Сердечно просимо українських артистів поділитися з нами своїми думками на цю тему. Р е д а к ц і я.

Рідна мова.

Як показує дійсність, багато людей ще не знає повної духовної цінности своєї рідної мови та її значення для духового й морального здоров'я й розумового розвитку нації. З цього виникає поверхове, а ще частіш — байдуже відношення до її природи, чистоти й органічного розвитку та найширшого вжитку. Рідна мова, каже проф. О. Потебня, це скарбниця духовних надбань і живих цінностей, що їх здобула собі нація за тисячеліття попереднього історичного й духовного життя поколінь, це продукт їх думання, переживань і відчувань, колективного розуму, творчости, поступу, радощів і горя. Рідна мова — це природний засіб думання, що зростає й набирає собі все більшої сили та удосконалення в живім слові й на письмі. Він органічно зв'язаний із природою нації, її індивідуальністю й особливостями. Через рідну мову нація виявляє себе назовні, нею показує себе в своїй духовній істоті, з нею живе й розвивається, через неї проявляє себе суб'єктом культури. Зректися рідної мови — це спустошити свою душу від цінностей нації, від її природних засобів думання та заплідненння його ідеями. Кожна національна мова має свою психологію, і цим зв'язана з своєю народністю, що, як суб'єкт культури, утворила її, як вияв своєї душі, розуму й сумління, і в ній має джерело для свого життя й розвитку. Всі куль-

турні мови в Европі виросли з простонародніх мов: англійська, французька, німецька, італійська й ін. Вони витиснули штучну панську й письменницьку латинську мову, і цим відкрили людству широкий шлях до освіти, культури й прогресу в цілому світі. Це при нормальному розвитку мови.

Начиняти рідну мову механічним внесенням до неї чужих її природі елементів — це калічити живий склад мови, дух її, думання народу, його психіку, сумління, бо мова зв'язана з ними органічно. Творять живу мову нарід і носії духа народности. Цей внутрішній зв'язок рідної мови з народністю глибоко зрозумів Шевченко, коли писав: „Знать, од Бога і голос той і ті слова", а поет кн. Вяземський схарактеризував словами: „Язик — це сповідь народу, в нім чуються його природа, жива душа й побут рідний".

Сповідь — це справа сумління, що вимагає щирости, душевности, чистоти без жадного фальшу. В цім зв'язок її з мораллю і моральне значення. Сповідатися чужим сумлінням не можна, а тільки своїм. Переклад — це далеко не те саме, що оригінал. Гоголь глибоко розумів це, і назвав рідну мову „язиком душі". Проф. Йос. Мандельштам у праці про стиль Гоголя („О характерѣ Гоголевскаго стиля" 1902 р.) установив, що вся творчість Гоголя йшла рідною для нього українською колією, думав він українською мовою, а перекладав на російську, тому його друковані твори — то переклад із мови рідної. Робив це ради хліба шматка. Гоголь знав, що переклад не дорівнюється оригіналові, і давав Максимовичеві перестороги, як перекладати. Але він не підозрівав, як трагічно це відбивалося й на його творчості, і на його психіці. Майже всі дослідники прийшли до висновку, що цей процес спричинився до роздвоєности душі геніяльного письменника, і довів його до психічного розстрою. Легко спостерегти тягар мови, чужої природі письменника, й на інших українцях, що писали поросійському, напр.: на Достоєвському, Чехові, Мордовцеві, Короленкові і ін. Природа свого не дарує і мститься.

Шевченко влучно зв'язав мову з Божеством, як це роблять віруючі. Христос проповідував арамейським діялектом жидівської мови, мавши перед собою людей, що для них цей діялект був рідним. Коли треба було всовістити гнобителя Савла, вченого й знавця кількох мов, то Христос звернувся до нього рідною Савлові жидівською мовою, Справи Ап. 26[14]. Актом зшестя св. Духа кожнісіньку мову християнство проголосило дарунком св. Духа, Його ласкою, Справи Апостольські 2[3—12].

Ап. Павло наказав навчати кожен нарід його рідною мовою й шанувати кожнісіньку мову, навіть говірку, як дарунок і ласку св. Духа, та дбати про розвиток її, а ганьбу чи хулу на якубудь мову вважати за той гріх, що, за словом Христа, ніколи не прощається (Марко 3[29], Матвій 12[31], Лука 12[10]; І Лист ап. Павла до Коринт. розд. 14).

Коли св. Кирило та Методій стали ширити між слов'янами св. Письмо й Богослуження рідною їм мовою, то проти цього повстали німці, бо на територіях під німецькою владою духовні посади займали тоді німці, що нищили слов'янство й слов'янських мов не знали. Папа Римський (тоді ще не було розділу Церков) видав проти них Листа, і в нім вказав на гріховність претенсій на монополію якихбудь мов, і загрозив непокірним відлученням від Церкви за хулу на св. Духа, що зробив усі мови своїм дарунком і своєю ласкою, щоб славили Бога „всі язиці". Про це записано в Київський літопис під 898 роком (див. ще монографію проф. І. Огієнка).

Засвоєння чужих мов збагачує людину придбанням чужих продуктів і засобів думання. Але рідна мова грає ролю природної основи, що на ній засвоюється й чуже. Без цього в психіці людини творилися б дисгармонія, хитання, хаос, брак основи й орієнтації. Для нації, коли її інтелігентніші шари мовно відчужуються від народу, наступає занепад, поки витвориться нова, уже рідна інтелігенція, що стоїть із народом.

Проф. Єфименкова, росіянка, добре вистудіювавши нашу історію, про українську старшину писала, що вона ради егоїстичних інтересів й панування над

народом відкинулася від нього, відцуралася рідної мови, ніби простонародньої, й засвоїла собі чужі мови. Цим старшина, пише Єфименкова, зробила подвійний злочин: зробивши нарід невільником і самітнім, вона пограбувала його матеріяльно, а зрадивши рідній мові, вона пограбувала його й духовно, бо зробила рідну мову тільки „мужичою", і тим позбавила її ролі провідника в нарід вищої культури зовні. Відділившись від нації, панство понизило себе на ролю ренегата й викликало до себе у одних презирство, а в народа — ненависть.

Велику шкоду рідній мові робить і та частина української інтелігенції, що належно не студіює своєї мови, не знає її й зарозуміло засмічує чужими елементами. Робить це механічно, і відриває живу мову від народньої психології та живих джерел творчости. Багато статей у часописах тепер пишеться таким язичієм, що не все можна й зрозуміти. В природній побудові народньої мови і її реченнях всі слова в'яжуться органічно, а не механічно, одне з одним у гармонійну цілість думки, і речення одного приймає другий так, як воно вийшло з голови першого, тому другий зрозуміє думку першого так, як вона утворилася у першого. Цього не може статися в випадку, коли речення набито чужими словами, не націоналізованими й штучно вставленими. Чуже слово й його форма та вжиток — то твір чужої психіки, що з нею зв'язані означення предмету, поняття, уява, вкладені в слово чужиною. Щоб те слово припасувати до чужої для нього мови, треба перевести його через лабораторію народньої психіки й зробити для неї своїм, зв'язаним із означенням предмету, з уявою, поняттям, не творивши дисгармонії.

Мова, засмічена непристосованими до неї й до її духу елементами, стає непридатною до ролі засобу думання й ясного для других вислову.

У росіян, через велику інтернаціональність їхньої інтелігенції, механічне заповнення мови чужими елементами часом доводить до незрозуміння одним одного. На це скаржаться самі росіяни. Нам, мавши багату живу народню мову, треба пильнувати, щоб такого не трапилось і з нашою мовою. Тому треба пильнувати, щоб ті, що не знають живої народньої мови, здержалися від своєї зарозумілости „знавців" і не засмічували б літературної мови своїми власними вигадками та невдалими перекладами, а постаралися б учитись її, знати її й шанувати. **Псування рідної мови — це такий же злочин проти нації, як і нищення її.**

Прага. Проф. С. Шелухин.

Історія форм української мови.

Хоча книжка Проф. М. Грунського та П. Ковальова: „Історія форм української мови" (Харків, 1931 р. 352 ст.) призначена насамперед для практичних потреб вищої школи, вона — без жадного сумніву — займе не останнє місце в книгозбірні кожного україніста і взагалі словіста. Право на це дає їй не тільки послідовно проведений історично-порівняльний метод, що ним розумно покористувалися авторі книжки, але й добра систематичність викладу: кожну форму української мови — все одно яку: іменникову, займенникову чи дієслівну — авторі досліджують окремо, при тому розвиток її подають буквально ab ovo. Встановивши індоевропейський прототип якоїсь форми, Проф. М. Грунський і його співробітник окресляють той вигляд, що вона мала за праслов'янської доби свого розвитку; а потім, поминувши праруську чи східньослов'янську добу, вони переходять просто до сучасної української мови, висвітлюючи її літературні форми з одного боку свідченнями стародавніх пам'яток, а з другого — даними народніх говорів; на кінці цієї генеалогічної картини подаються довідки (правда, дуже неповні) про долю відповідної форми в інших слов'янських мовах.

Але серед слов'янських мов, на жаль, майже завжди нема мови російської, хоч, як найближчий родич („родственник") у-

країнської, вона заслуговувала б найбільшої уваги. Систематичне порівняння форм цих мов наглядно показало б, що шляхи формального розвитку їх частіше сходились, аніж розходились.

Зате авторі часто подають російські форми там, де їх, властиво кажучи, не потрібно, — в розділах документальної історії форм; тут, поруч із виписками з пам'ятників українського походження, нерідко можна знайти й цитати з духівниць московських князів, Домостроя й т. ін. На мою думку, еволюція українських форм стала б значно ясніша, коли б авторі в цім розділі обмежилися були фактами пам'яток безсумнівно українських. А зате було б дуже потрібне постійне порівняння з загальним предком української й російської мов — мовою східньослов'янською: виводити форми української мови через голову цієї останньої безпосередньо з праслов'янської, на мою думку, так само неправильно, як методологічно було б помилковим, напр. хорватські й сербські форми пояснювати незалежно одна від одної, з праслов'янської, поминувши стадію загальносербохорватської мови.

Коли б п.п. Грунський та Ковальов у процесі розвитку українських форм взяли були на увагу й загальну східньослов'янську добу, то вони певне не присвятили б так багато місця в своїй праці мові праслов'янській, переповідаючи дискусії фахівців про повстання тієї чи тієї її форми. Ці деталі були б більше на місці в курсі праслов'янської чи давньоцерковнослов'янської мови, аніж в нарисі української історичної морфології, що мусить провадити свій родовід, на нашу думку, з загальної мови не всіх слов'ян, а тільки східніх. В істоті своїй справа від цього мало змінилась би, бо ж у більшості випадків факти східньослов'янської мови збігаються з праслов'янськими.

Крім цієї недостачі в будові, праця має не мало дрібних помилок. Докладне їх перерахування можливе хіба в фаховім журналі. А тут дозволю собі докорити авторам тільки за те, що вони при огляді форм теперішнього часу звели до однієї такі різні своєю структурою форми, як дієслова I і V груп, — було б ліпше проаналізувати їх ув окремих підвідділах.

Зате на актив авторів треба записати багатий і вмілий добір фактів, що збереже своє значенння незалежно від того чи того їх пояснення. Ціну книги побільшує ще значна бібліографія; правда, і тут маємо прикрі недостачі, але і в цім своїм вигляді вона дуже корисна. Власне через свою бібліографію „Історія форм української мови“ являється не тільки надійним провідником в лабіринті українських морфем, але й дуже багатим довідником, що без нього відтепер не обійдеться ані один україніст.

Москва. Гр. Ільїнський.

P. S. При сьогоднішнім стані науки багато україністів не визнають уже загальної східньослов'янської доби. Редакція.

Дещо про знаки розділові у П. Тичини.

Питоме поетам прямування передати в коротких словах якнайбільше емоцій та образів впливає на будову їх речення й вірша. Модерний вірш, тратячи на ритмі та римі, на граматичній правильності своїх речень, стократ виграє багатством своєї внутрішньої сили.

Павло Тичина своєю творчістю показав нам, як необмежено можна поширити висловлювальну спроможність нашої мови. Для цього він не тільки вживає всіх відомих засобів поезії культурних народів, але й творить багато свого оригінального. Тут, поминаючи різнорідні засоби поетичної творчости Тичини, хочу спинитися на найменш гнучкому з них — на знаках розділових. Приклади подаю зо „збірки збірок“ — „Золотий Гомін“, Львів-Київ, 1932, що об'єднує збірки: Соняшні Клярнети, Плуг, Замість Сонетів і Октав і Енгармонійне.[1]

Інтерпункція Тичини базується пере-

[1] Писати про розділові знаки (рівно ж про правопис і мову) автора треба б тільки з автографів. Цього, на жаль, не завжди можна дотриматися, а тому під правописом автора звичайно розумімо й правопис редактора, коректора, складача.

важно на чинниках психологічних і ритмічних, рідше — на логічних. Тут, звичайно, не говорю про (майстерне зрештою) вживання чисто формальних знаків, як лапки, дужки, розділка, або деклямаційних — окличник і питальник. Перетинка, як знак менш змістовний, а залежний передовсім від змісту речення (знак логічний) не виходить у Тичини поза свої нормальні рамки — тож і його поминаю.

З символів графічних Тичини найбільше впадає у вічі **риска**, що її він залюбки уживає. Викликана вимогами віршування, риска часто має характер чисто ефективний, нпр. при зазначенні деклямаційної затримки:

> Заснула Єва — тихо.
> Лежить отара — ніч (ст. 69).

Цікаво, що поет оминає зазначати рискою пропуск присудка, підмета й інших членів речення (особливо часте у нього опущення присудка);

> Ой, не всі з війни до дому —
> Вороний вітер... (40)

сумнівний випадок, якщо згадати у цьому ж вірші:

> Ходять матері як тіні —
> Вороний вітер. . .

Часто рискою підкреслює Тичина свій оригінальний творчий засіб — розривність фрази:

> Подивилась ясно, — заспівали скрипки! —
> Обняла востаннє, — у моїй душі. —
> Ліс мовчав у смутку, в чорному акорді (17).

Тут рискою зазначено окремі частини думки, що не йдуть за логічним порядком; мало б бути: заспівали скрипки у моїй душі. Подібно зазначає розривність у вірші „Закучерявились хмари“.

Рискою завжди віддає Тичина ритм:

> Птах — ріка — зелена вика —
> Ритм і соняшника.

Одразу:

> День біжить, дзвенить - сміється (26)

—де прискорений темп вітру підкреслено перетинкою й розділкою. Риска у Тичини всюди, де тільки чуття поета підмовило її вжити; особливо часто знаходимо її між реченнями для зазначення часової чи психічної тяглости, протиставлення, логічного наголосу і т. ін. Напр.: „І враз — роздерлась пополам завіса! — Тиша (24).

Крапок уживає поет не тільки на кінці речення для зазначення незакінчености, хвилювання або опадаючого враження (нпр.: Замовкає річ... „На майдані“),— часто на початку речення крапки віддають зростаюче чуття:

> ...Над Сивоусим небесними ланами Бог проходить,
> Бог засіває (49).

Ще:

> „Зоряного ранку припади вухом до землі —
> . . .ідуть“ (53).

Тут крапки віддають всезростаюче чуття, що находить своє висловлення в одному слові — ідуть. Часто крапки вказують на закінчення давніше розпочатої думки:

> Заснув товариш мій селюк.
> . . . а там не випустим із рук! (66).

Двокрапки звичайно вживаємо у середині речення перед чужою мовою, перерахуванням і т. п.; у Тичини ж дуже часто знаходимо цей знак і на початку речення. Використовуючи наше призвичаєння бачити цей знак по певних формулах пояснювальних („він сказав“ і т. ін.), поет, коли ставить двокрапку на початку речення, примушує нас домислюватись цих опущених формул і ощаджує собі таким чином зайві слова:

> Ступає на гори [ная! (49).
> : Благословенні будьте, гори, і ти, ріко мут-

Ще —

> : здраствуй! здраствуй! — сиплеться з очей (50).

При переставленні цих двох частин речення (щоб двокрапка стала на належному їй місці в серéдині речення) емоціональний наголос, що лежить на „здраствуй“, багато б стратив. Це особливо ясно на прикладах:

> : виростем! — сказали.
> : роззіллємось! — Дніпро! (53).
> По хліб ішла дитина — трояндно!
> : тікайте : стріляють, ідуть (35).

(Кінець буде). І. Коровицький.

Тільки несвідомий нарід допускає свою еміграцію до мовного винародовлення!

Дієприкметники української мови.

(Закінчення).

Інші граматики займають супроти дієприкметників більш принципіяльне становище. Д-р В. Сімович (Граматика української мови, 2 вид., Київ-Ляйпціґ, 1917 р.) бачить у таких словах, як: гарячий, незрячий, тямущий (-чий), ревучий, сліпучий, летючий, невмирущий, невсипущий — тільки прикметники, бо хоч вони й походять від дієслів, „народ істратив для них чуття й відчуває їх уже не як окремі форми дієслова, а як иньчу частину мови, як прикметники“ (ст. 256). Що нарід утратив для них чуття, як до дієприкметників, бачимо з того, що наростками *-ячий*, *-учий* творить прикметники й від іменникових пнів.

Та хоч ці форми в українській мові — по думці Д-ра Сімовича — „зовсім невідомі“, уживається їх „у науковій прозі, та тільки тоді, коли вже ніяк не можна инакше сказати“. Зрештою, заступають їх цілими реченнями. Дієприкметники на *-ший* — на Думку Сімовича — „як де тільки можна, заступаються прикметниками, що творяться наростками на *-лий*“ (займенникова форма старослов'янського дієприкметника під Б. 1. б).

Та вже зовсім безкомпромісове становище супроти давніх дієприкметників на *-чий*, *-ший* зайняли: Д-р Степан Смаль-Стоцький у своїй граматиці 1913 р. (стор. 316-317), автори правопису ВУАН (що знають тільки два дієприкметники: на *-тий* і *-ний*, що залишились у повній мірі, див. Український правопис із словничком, упорядкував М. Возняк, Львів, 1929) і Проф. Д-р Ів. Огієнко: „Курсъ украинскаго языка“, Київ, вид. 2-е, 1918 р. ст. 218-22 і „Чистота й правильність української мови“, Львів, 1925; на думку І. Огієнка „літературна мова тепер їх не вживає“, а „замінює їх описовими формами; нпр.: „Вирішено багато питань, що торкаються (а не торкаючихся) життя“. „Збереглися лише деякі залишки їх, напр.: балакучий, гарячий, будучий, живучий, колючий, ревучий, тямучий, лежачий, линючий, плакучий, знаючий, нетерплячий, болючий ... і т. п., але ці слова вживаємо тепер як прикметника“ (op. cit. 1925 р. стор. 171).

Справедлива замітка проф. І. Огієнка про такі прикметники, як: тямущий, невмирущий, пропащий, цілющий, непосидющий і т. п., — це залишки старої української форми дієприкметника, що закінчувався на *-щий* (старо-слов. -щии), та вже в XV-XVI в. замінив цей наросток на *-чий* (чернігівська грамота 1424 р.: Сего листа чтучим і слухаючим. Прилуцька гр. 1459: З речками малыми, в Русаву впадаючими і т. п., op. cit. ст. 171-172). Ясне становище І. Огієнка і в ділі дієприкметника на *-ший (-вший)*: „Українська мова його тепер не знає“, а замінює його або цілим виразом, або формою давнього дієприкметника на *-лий* (приклади в op. cit. ст. 172).

Не признає форм дієприкметника на *-чий*, *-ший* і Олекса Синявський (op. cit.), що каже: „Колишні дієприкметники прямого стану теперішнього часу й минулого на *-чий*, *-ший* в українській мові зникли, залишивши від себе дві парості: дієприслівники та прикметники. Дієслівні прикметники з колишніх дієприкметників знаходимо далеко не від усіх дієслів, а тільки від деяких. Ось декілька прикладів дієслівних прикметників: колючий, пекучий, летючий, нестерпучий, рішучий, тямущий, непосидящий, роботящий, смердючий, невсипущий, трудящий, пропащий“ (ст. 99).

Справедлива замітка Синявського про складню цих слів, що виразно стверджує їх чисто прикметникове значення. Кожний дієприкметник має складню дієслова, отже лучиться з предметом і прислівниковим додатком, напр.: „окований добре кругом“ (окувати добре кругом), зате згадані прикметники мають у реченні тільки функцію цієї частини мови. Говориться, напр.: „колоти голкою“, а ніколи: „колючий голкою“, зате, напр., „колючий дріт“.

Зумисне подав я голоси визначних українських граматиків, бо тих, що вживають, а навіть обороняють вперто чужу

для української мови форму дієприкметника теп. часу (на *-чий*) дуже багато; трапляються й такі, що обстоюють форму дієприкметника на *-ший* (часто зустрічаємо: „упавших за волю“). Першу форму стрічаємо в мові інтелігента західніх українських земель, другу — східніх; один і другий вживає її за впливом сусідніх мов (польської чи російської), а обороняє її, покликуючися навіть на класиків української мови. І справді, знайдемо такий дієприкметник у Квітки: „парень друзяка не п'ючий“, („Сердешна Оксана“), у Т. Шевченка: „реве ревучий“ („Причинна“), „не дай спати ходячому“ („Минають дні“), у І. Франка (навіть в сполуці з *-ся*): „розвидняючийся день“ („Гимн“)[1]. Та варто прослідити, чи ці та інші вирази українських письменників справді дієприкметники, чи самі прикметники. Як прикметники виступають вони здебільша у Шевченка, коли ж вони дієприкметники, то поет уводить їх навмисне для зархаїзування мови даного твору, напр.: „в Україні і не Україні сущим...“ („Посланіє“). Зрештою письменники, що їх вирази наводять оборонці цих форм, писали свої твори кілька десятків літ тому, коли ще літературна наша мова не зовсім їх відкидала (бож мова живе й розвивається); сьогодні ж, коли їх хто вживає, грішить проти чистоти мови.

Якже заступити ці форми? На це звичайно дають відповідь: „цілими реченнями“, зокрема, щодо давнього дієприкметника часу мин. на *-ший*, то деякі з них заступимо прикметником з наростком другого давнього дієприкметника мин. часу на *-лий* (напр.: побілілий, зомлілий і т. п., див. вище). Багато з них можна заступити: 1) справжніми прикметниками, напр. замість: сплячий — сонний (у Шевченка), хвилюючий — хвилястий (в певному значенні), керуючий — наказний (див. Граматика М. Левицького, стор. 110), будучий — майбутній, томлячий — томливий і т. ін. 2) іменниковими виразами, напр. зам.: ходячий — на ходу, біжучі справи — справи дня і т. ін. Щодо наукових термінів, то й тут можна знайти дорогу виходу (і зберегти принципіяльне становище); досить широке примінення буде мати тут наросток *-яльний (-альний)*, напр.: доповняльна (а не доповняюча) лектура. Усуваючи ці форми, треба викинути теж неправильні дієприкметники (створені на зразок польської мови), напр.: виховавчий — має бути: виховний, порівнявча граматика — порівняльна граматика.

Оце кілька заміток на тему одного недомагання розговірної мови нашого інтелігента. Не ставив я собі за мету відповісти повно на питання заміни давніх дієприкметників, бо й рамки короткої статті на це не дозволяють, і багато ще в цьому ділі треба продумати навіть тим, що посивіли над граматичною працею.

Самбір. Антін Княжинський.

Прислівники на *о-*, *-е* в українській мові.

(У минулому й тепер).

Між слов'янськими мовами українська найбагатша на прислівникові творення іменного походження. До цієї групи належать і відприкметникові форми, закінчені на *-о*, *-е*. Їх уживання в сьогоднішній літературній мові неоднакове; найпоширеніші форми на *-о*; на *-е* небагато подають підручники шкільних граматик: добре, зле, дуже, власне, крайне, зумисне, напевне, і всі з основою на шелесний звук, як: боляче, гаряче, неминуче і т. ін., що з свого походження є дієприкметники. Окремо стоять новотвори відприкметникові у другому й третьому ступенях: ближче, найближче.

Коли йде мова про походження тих закінчень, то перше з них ясне: це закінчення знахідного на середн. рід давніх прикметників іменної відміни. Натомість про друге стріваємо різні думки в шкільних граматиках і наукових мовознавчих працях; це *е*, то: 1) закінчення називного - знахідного від прикметників на середн. рід[1]; 2) нове *е*[2]; 3) фонетична

[1] В ранній творчості Франка їх багато. Приклади у проф. Огієнка (op. cit.) § 157.

[1] Фр. Міклошіч: Vergleich. Gram. d. slav. Sprachen, IV, 160. [2] О. Синявський: Норми

відміна ятевих форм[1]; 4) давній скам'янілий місцевий одн. від прикм. іменної відміни, а розпосюдився підо впливом відповідних форм у польській мові, пр. dobrze, źle[2], що на українському ґрунті змінилися тільки щодо твердого приголосного перед *-е*.

Котре з цих вияснень найправильніше, допоможе встановити короткий перегляд тих і тих форм у пам'ятках і сьогоднішніх говорах у їх обопільному відношенні на протязі століть.

З праслов'янщини не багато одідичила староруська й староукраїнська мови прислівників. Все таки вже староцерковнослов'янські пам'ятки трохи їх передають і нашим пам'яткам з XI-XII ст., а з поміж них значно більше число форм з *-ě* як з *-о*.[3] Такий стан зберегає ще Збірник Святославів з 1073 р., а й у XII-XIII ст. не багато, щодо цього змінилося. І тільки в XIV-XV ст., коли письменська мова більше вийшла з тісних рамок богослужбових книг, зробилася мовою актовою, дипломатичною, а до того елементи живої мови щораз ширше стали вливатися в старослов'янщину, появляється поряд згаданих і третє закінчення тієї категорії прислівників, а саме *-е* (-є в староцерковнослов'янському, як далечє, глѫбочє, высочє неясного походження).[4]

У грамотах отже тих часів знаходимо: вѣрне і верне, очкисте, добре, доброволне, значне, забите, вѣчне, спокойне побіч рідших із -ѣ: вѣрнѣ (отже -ѣ і -е плутаються), оустакичнѣ, простѣ, конечнѣ, помалѣ і найчастіших з *-о*: волно, слободно, твердо і т. п. (Дем'янчук, op. cit.).

З грамот молдавських подав Ярошенко[1] тільки один приклад з *-ѣ*: явнѣ, більше з *-е*: безпечне, равне, доброволне, вѣрне, справне, моцне, оуставичне, а найбільше з *-о*: вѣрно (пор. і вѣрне), добро, явно (і явнѣ) і т. п.

Пам'ятки з XVI-XVII ст. мають для вивчення історії української мови велике значення через свою живу вже в більшості з них мову, що на ній виросла літературна мова кінця XVIII ст., тому докладніше представлення стану тих прислівників допоможе виробити собі ясніший погляд на їх дальший розвій.

XVI ст. В тексті Пересопн. Євангелії, що оголосив п. Житецький (Труды II), форм з *-о* є 42, з *-е* 8: добре, глоупе, опатрънне, л'живе, нагле, грозне, несправедливе, правдиве і два з *-ѣ*: добрѣ, нынѣ; замітне плутання: добро — добрѣ — добре.[2] Крехівський Апостол[3] виказує вже надзвичайне багатство форм з *-е*, далеко більше, як з *-о*; напр., у Словнику, що не охоплює всього мовного матеріялу, форм з *-е* 45, з *-о* 21, з *-ѣ* два: яснѣ, пилнѣ. Багато прислівників мають подвійне закінчення, — *-е* і *-о*: грозне, -но, моцне, -но; багато також польського походження. В частині Тростянецької Учит. Євангелії, що її оголосив друком проф. Янів[4], прислівн. з *-о* 53, з *-е* 52 (отже тих і тих рівна скількість), з *-ѣ* 17; з двома закінченнями *-ѣ* і *-е*: покорнѣ — -не, достаточнѣ — -не, злѣ — зле, немилостивѣ — -ве; ясне — ясно, широко — -це; з трьома: добрѣ -ре -ро. Основа форм з *-е* кінчиться переважно приголосним -н, рідше іншими: в, р, л, ц, т, як: нимилостиве, зрадливе, жалобливе, оуцтиве, добре, смѣле, высоце, сладце, очевисте. Замітне в цій пам'ятці

української літературної мови, Харків-Київ, 1931, ст. 110.

[1] В. Дем'янчук: Морфологія укр. грамот... Зап. УАН, XVI, 99; І. Огієнко: Укр. літ. мова XVI ст. і Крехівський Апостол, Варшава, 1930, ст. 331.

[2] О. Огоновський: Studien 114; J. Janów: Gwara Moszkowiec..., ст. 104; T. L. Sławiński: Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej, „Przegląd współczesny" Т. 24 (Краків 1928) ст. 262.

[3] Vondrak: Altkirch.-slav. Gram[2]. ст. 605. Див. ще: Проф. Ів. Огієнко: Курсъ украинскаго языка. Київ, 1919 р., вид. 2, § 254 а, подає чимало прикладів із Збірників 1073 і 1076 років.

[4] L. Sławiński: Zarys gramatyki starocerkiewnosłow., ст. 93 (в й друге видання).

[1] Укр. мова в молдавських грамотах XIV-XV вв., „Збірн. Ком. досл. історії укр. мови", т. І, ст. 311, Київ, 1931.

[2] Пор. І. Огієнко: Укр. Пересопницька Євангелія, Тарнів, 1921, ст. 23, 10. Тільки треба мати на увазі, що в цій пам'ятці — як і в інших — взагалі дуже часто маємо *е* зам. *ѣ*.

[3] І. Огієнко, op. cit. ст. 389-392.

[4] J. Janów: Legendarno - apokryficzne opowieści ruskie o męce Chrystusa, Варшава, 1931. Відбитка з „Prac Filolog." т. XV, ч. II. Про мову пам'ятки йогож: Język ruski w ewangeljarzu Kaznodziejskim z Trościańca, XVI w., Sprawozd. Tow. Nauk. у Львові, Річн. IX, 1929.

відносно значне число форм з -ѣ поряд з *е*, що підтверджує між іншими рисами, питомими тепер лемківській говірці — здогад Проф. Янова про підкарпатське походження автора Євангелії.

(Далі буде). Львів. Й. Шемлей.

До правопису апострофа після *р*.

Побіч інших фонетичних признак, що відрізнюють східню й західню вимову на українському мовному обширі, знає наша звучня „частіше вдержування м'якого *р* у східній вимові, а в західній ствердіння його в усіх позиціях, або схильність до ствердіння".[1] Літературна мова знає обидва *р*, отже тверде (напр. ранок) і м'яке (рябий, уряд). Звідсіля випливає для галичанина трудність розрізняти в мові апострофоване *р* від *р* без апострофа. Для нього, нпр., графічна сполука *ря* (в слові виряд) і *р'я* (в слові надвір'я) — це те саме слухове уявлення. В обох випадках він вимовляє *рйа*, тоді як літературна українська вимова знає в першому випадкові *рьа* (отже: *вирьад*, *vyŕad*), в другому *рйа (подвірйа, podvirja).* І навпаки, коли йому прийдеться написати апострофа по *р*, він ніяк не може кермуватися слухом, як того між іншим вимагає офіційний академічний правопис.

На цьому місці хочу подати кілька допомічних вказівок, що більш механічно схоплюють правопис апострофа після *р* і тим дають змогу легше їх спам'ятати.

І так: Апострофа після *р* ставимо: а) тоді, коли інші приголосні на місці того *р* подвоїлися б; нпр.: *пір'я* (зілля), те саме: *підгір'я*, *довір'я* й інші слова збірного значення в усіх відмінках (але: *повітря*, як *щастя);* матір'ю (як *сіллю*) і т. д.; б) в словах типу *бур'ян*.

Не пишемо апострофа після *р*: а) у назвуці: *ряд* (і похідні: у-, за-, ви-ряджувати): рябий, рясний, рюмсати; б) коли перед *р* стоїть корінний приголосний: наддніпрянець, прямувати; в) коли тому *р* відповідає західнє, мовлене й донедавна писане *р* тверде: *рятувати*, *буряк*, *Рюрик*, *дрючок;* г) коли це *р* у прикметниках (прислівниках) перед наростками: *-ячий*, *-яний*, напр. гарячий *(-е)*, шкуряний і ін.; ґ) в деклінаційних і коньюґаційних формах типу: кобзаря, довіряю, вірю і ін.

Щоб не завчати стільки подрібних правил про *р* без апострофа, можна вдоволитися тільки правилами про *р* із апострофом. Коли знатимемо, де ставити апострофа після *р*, знатимемо, й де його не писати.

Львів. Ярослав Рудницький.

P. S. Для тих, хто не відчуває в своїй вимові, де саме по *р* треба поставити апострофа, подаємо просто список усіх слів із апострофом:

Апострофа по *р* ставимо тільки ось у цих словах, що визначають щось збірне: бур'ян, ганчір'я, звір'я, пір'я, сузір'я, подвір'я (надвір'я), довір'я (недовір'я, повір'я, суєвір'я), надмор'я (примор'я, помор'я), перемир'я (замир'я,) підгір'я (загір'я, сугір'я, узгір'я), матір'ю, твар'ю, а також у іменах: Валер'ян, Мар'я, Мар'яна.

[1] Пор. Ів. Зілинський: Opis fonetyczny języka ukraińskiego, Краків, 1932, стор. 9 і 79.

Граматика малої Лесі.

Сторінка для наших молодших.

XIV. Складені епітети.

— Мій таточку милий, розкажіть іще що про ті епітети, бо так мило було мені слухати про них. Аж тепер я зрозуміла, чому писання мої були тільки дитячі, — сухі й нерозумні, — бо епітетів не мали.

— Охоче, дитино. Але на початку повторім дещо з того, що вже знаємо.

1. Прикметник із іменником та прислівник із дієсловом надзвичайно оживляють нашу мову. Більше того: роблять її розумнішою, глибокою. Коли я кажу: Іде чоловік, то з такого речення мало що довідаємось. Зовсім інакше буде це саме речення, коли додамо тут епітети, цебто прикметника до йменника та прислівника до дієслова: Задумливо йде горем прибитий чоловік.

2. Ось тому, щб б ти не писала, щб б ти не говорила, завжди рясно уживай і епітетів.

3. Пам'ятай, що тільки малописьменні не вживають епітетів.

Минулого разу (див. „Рідна Мова“ 1933 р. ст. 401-406) я докладно розповів тобі про епітети та як їх уживати. Розповідав тобі, що поет чи письменник звичайно підбирає такого прикметника, щоб він виразно, ясно та мальовничо подав нам іменника, щоб через цей прикметник іменник став перед нами, як намальований. Отакий власне прикметник і зветься епітетом.

Таємницю творення мальовничих епітетів із давніх давен знали вже старі греки. Ти вже читала незабутній грецький твір „Іліяда“, що приписується співцеві Гомерові, в добрім нашім перекладі Степана Руданського. Отже в цьому творі повно епітетів, і то таких, що відразу малюють нам того йменника, що про нього мова.

Гомер кохався не тільки в простих епітетах, цебто таких, що висловлені одним прикметником, він дуже любив епітети складені, зложені з двох слів: прикметника й іменника або прикметника (з них перший у нас закінчується на *-о*). Ось, скажемо, складені епітети в перекладі С. Руданського: Іра білоплеча, Фета сріблонога, Ефест кривоногий, Іра злотостольна, ціпком щирозлотим і т ін. Епітети: білоплеча, кривоногий і т. ін., — як вони виразно й живо змальовують нам сам предмет!

А то замість епітета прикметникового може бути й епітет іменниковий, що так само ніби живим малює нам предмета: цар стрілобой, Ахилл скорохід, Нестор миломов, Дій громобій і т. ін. (приклади з перекладу „Іліяди“ С. Руданського).

Складений із двох слів епітет малює нам предмета надзвичайно виразно, а тому поети пильнують їх уживати. Звичайно, не кожний може творити гарні епітети, але треба кожному прбувати їх складати.

Щоб ти це ясніше зрозуміла, подам тобі більше прикладів. Ось книжка віршів поета Павла Тичини: „Золотий гомін“ 1922 р., а в ній знаходимо: Навколо-дзвонні звуки, Я хочу бути вічноюним, незломномолодим, арфами самодзвонними, думами ніжнотонними, сизокрилими голубками, завіса чорносиза, у житах золотистих стрункоколоскових, на травах на сріблозелених.

Або ось „Тринадцята весна“ Максима Рильського (Київ, 1926 року): Грає шапкою оздібнодорогою, стоголосий спів, собор (церква) прозоромармуровий. шум рожевобілий, асфальт задумливотяжкий, срібнокрилі журавлі, золотоокий метеор, срібнолукого феба, сріблотканний дим, шовк білопінний, просвіт ніжносиній, під парусом білокрилатим.

Я вже розповідав тобі, що прислівник для дієслова те саме, що й прикметник для йменника. Цебто, що й дієслово може мати свого епітета; пишучи, треба пильнувати завжди додавати мальовничого прислівника до дієслова. Наприклад, поет Тичина в згаданій книжці віршів: „Золотий гомін“ просто кохається в гарних епітетах-прислівниках: По хліб ішла дитина трояндно, Хтось горів світанно, Вірю омофорно; правда, це вже такі епітети, що треба добре подумати, щб саме хотів поет сказати. Тичина вживає навіть складених прислівників, що відразу малюють нам широку картину, напр.: Не милуй мене шовково, ясносоколово (цебто як ясний сокіл), або: Не дивися так привітно, яблуневоцвітно (цебто — ніби яблуневий цвіт, ніби яблуня цвіте).

Отже, ще нагадую: пишучи, завжди вживайте епітетів, цебто додавайте гарні, мальовничі прикметники до йменників та прислівники до дієслів. А коли можете, уживайте й складених чи подвійних епітетів.

А тепер подаю питання до XIII і XIV оповідань про епітети. Що таке стилістика або поетика? Чи можна вчитися самої граматики без стилістики, чи ліпше ці дві науки з'єднувати в одну науку про мову? Що таке епітет? З якої мови це слово? Чи епітети давно повстали? Які епітети в Гомера? Які в Думах козацьких? Що таке сталі епітети? Що таке епітети оздобні? У кого з наших письменників дуже гарні епітети? До чого додаємо епітети? Що визначає прислівник при дієслові? Що то таке складені епітети? Як ти розумієш оці епітети: жито стрункоколоскове, шовк білопінний, дим сріблотканний, хтось горів світанно? Чи то добрий письменник, хто не вживає епітетів? Чи можна навчитися творити гарні епітети, не пишучи їх завжди? Дід Огій.

Чистота й правильність української мови.

Відповідь на запитання наших Читачів.

Професіоналіст (Перший Конгрес Українських Професіоналістів ув Америці). Запитують мене, „котрий із термінів: професіонал, професіоніст, професіоналіст, інтелігент може найточніше окреслити людей, що покінчили університети, як лікарів, адвокатів, дентистів, учителів і т. ін.? У Чікаґо був „З'їзд Українських Професіоналістів" і там власне вирішено запитати Вас про це". Професія визначає заняття, ремесло, фах; професіо́нальний — зв'язаний із фахом, напр. професіональна школа, рідше професійний, напр. професійна хвороба. Хто має набуту в школі професію, зветься професіоналі́ст, цебто фахівець; рідко кажуть професіона́л, і то більше на завзятих прихильників чогось одного; від нім. Professionist і польського profesjonista утворено ще професіоніст, але цієї форми наша літературна мова не вживає. Слово „професіоналіст" ніколи не зв'язується з ступенем школи: профес. може бути зо всякої школи, а то й без школи, напр.: злодій професіонал, цебто той, що злодійство зробив собі за професію. Слово „інтелігент" визначає взагалі добре виховану й освічену людину, незалежно від школи. Див. ще в І річнику „Р. М." ст. 378 - 379, там же про кінцівку *-іст*.

Фонетичність українського правопису (о. Й. Ганякові з St. Louis). Український правопис тільки в головних своїх основах фонетичний, а в дрібніших речах він фонетичним бути не може. Українська мова складається з дуже багатьох говірок, що сильно різняться одна від одної, а через це ми часто не маємо загальноукраїнських форм. Напр. в різних місцях говорять: одинадцять, одинанцять, одинайцять, одинацять, -цеть, -ціть і т. ін., — яку ж фонетику ви тут запровадите? Або ще: питаєцця, питаєця, питаєся, -се, -сі; зимля, кужух, парубке́, більше - більше; ледви, ледва, ледво, ледве, ледь; инший, інший, іньший, інчий, гинчий і т. ін., — можна подати дозгі сотні прикладів, що ствердять про неможливість застосувати до української (як і всякої іншої) мови далекойдучої фонетики. Див. про це „Р. Мову" за 1933 р. ст. 284. — Тижневик „Маньджурський Вістник" (треба б: „Манджурський Вісник") містить на своїх шпальтах мовний куточок, і в ч. 35 за 1933 р. пише: „Правопис український у своїй основі є фонетичний, себто опирається на законі: пиши, як чуєш". Це кінцеве: „Пиши, як чуєш" до нашої мови ніяк не надається.

Хемічна термінологія („Кружок Хеміків" при Товаристві Українських Студентів Політехніки „Основа" у Львові.) 1. Панує форма бензо́ль, бензо́лю; але Словник Г. Голоскевича 1930 р. подає ще: Benzyl — бензи́л, бензи́лу. і Benzil — бензі́л, бензілу. Пишемо: алького́ль (не алько́голь!), алького́лю, алького́льний і алького́льовий, див. „Рідне Писання" § 259 II^{2} завжди пишемо *аль* - на початку арабських слів. Methyl — мети́л, з мети́лу, Allyl — альлі́л, з альлі́лу, — на кінці *л*, як у грецьких словах, „Р. П." § 259^{1}. — 2. Нім. Tellur, фр. Tellure, лат. і анг. Tellurium, рос. теллур; українська форма за мовою латинською — телю́рій, з телю́рія (пор: аква́рій, герба́рій, крите́рій і т. ін.). — 3. Лат., нім., польське Fluor перекладаємо флюор, з флюору. — 4. Лат., нім. Natrium, франц. і англ. Sodium, по-українському буде на́трій, з натрія, або со́дій, з со́дія, пор. вище телю́рій; польське sod i sód, форма укр. „сод" була б полонізмом.—5. Лат. Kallium, Potassium дали нім. Kallium — Kali, франц. Potassium — potasse, анг. Potassium — potash; в мові українській маємо: ка́лій, з ка́лію, або по́таш, з поташу́, поташе́м, за англ. potash; форма по́таш (а не франц. потас) широко й давно в нас знана. — 6. Звичайно вживається реаґе́нт (а не: реаґенс); на мою думку, по-нашому зовсім добре буде „виявник", польське odczynnik. — 7. Звичайно кажемо: фільтр, фільтрува́ти, польське sączek, sączyć; по-нашому буде: циди́ло, циди́лок, циди́лка, циди́лко, проціджувати, цідити.— 8. В українській мові вільно вживаються: частіше: заква́сити, заква́шувати (квасх — праслово), і рідше: заки́слити, заки́слювати, закисля́ти. — 9. Існує добрий „Словник хемічної термінології" Олени Курилової, Київ, 1923 р., 144 ст. (див. „Р. М.", І 53), але Редакція „Р. М.", на жаль, не має його. — До всіх студентів: Пам'ятаймо про рідномовний фронт!

Як писати українські прізвища польськими літерами. О. Олійниківна з Берестя Куявського пише нам: „Прошу вияснити, як треба писати українські імена й прізвища по - польському: чи їх писати так, як вимовляємо по-українському: Olijnykiwna, чи перекладати на польське: Olejnikówna". Так, це в нас прикра справа. У цілому світі в таких випадках прийнята т. зв. транслітерація, цебто точна передача звук-у-звук чужої вимови латинкою. Так треба й нам робити: українську вимову пишемо польськими буквами, напр.: Wasył Słobodian, Wahyłewycz, Olijnykiwna, а не: Bazyli Słobodzian, Wagilewicz, Olejnikówna. Ось як треба українську азбуку передавати польськими буквами (перша буква українська, друга писана польська): а *a*, б *b*, в *w*, г *h*, ґ *g*, д *d*, е *e*, є *je ie*, ж *ż*, з *z*, и *y*, і *i*, ї *ji*, й *j*, к *k*, л *ł l*, м *m*, н *n*, о *o*, п *p*, р *r*, с *s*, т *t*, у *u*, ф *f*, х *ch*, ц *c*, ч *cz*, ш *sz*, щ *szcz*, ю *ju*, *iu*, я *ja*, *ia*, ь значком над приголосною; російське *ѣ* передаємо через *i*, а *ы* — через *u*. Звичайно, пора б уже й нам запровадити в цілім світі прийняту наукову транслітерацію слов'янської гражданки, а саме: в *v*, ж *ž*, ч *č*, ш *š*, щ šč: Kyjiv, Lviv, Ševčenko.

Підручники для вивчення укр. мови (Ан. Шмань у Брониках). Найпоьніші правописні словники: 1) Г. Голоскевич: Правописний словник, Київ, 1930 р., 451 ст., видання сьоме, — має близько 40.000 слів, з попередніми виданнями мало зв'язане. 2) О. Ізюмов: Правописний словник, Харків, 1931 р., 580 ст., — близько 60.000 слів. Словник Голоскевича ліпший

за словника Ізюмова, хоч має деякий „ухил на Галичину", чого нема в Ізюмова. „Бібліотека Рідної Мови" видасть великого правописного словника; словник готовий, але поки що нема коштів на його видання. Початкову граматику для другого відділу народньої школи див. в „Рідній Мові" („Рідне Слово").

Архаїзми (Дм. Геродот у Букарешті). На Буковині і в Галичині чистих русизмів дуже небагато, та й звідки їм тут узятися? Такі вирази, як: желізний, стадо, муж, жона, видів, нечайно (чаяти, чаꙗти — чекати, ждати, нечаяно — нечайно, неждано, раптом) і т. ін., — усе це архаїзми, в літературній мові вже не вживані, але ще добре знані в живій західньоукраїнській мові.

Гарбу́з — ти́ква — каба́к — ди́ня — каву́н (Дир. Леонід Бачинський у Перемишлі). Гарбу́з — це cucurbita maxima, рос. тыква, болг. і срб. тиква, срб. карбуза, чес. tykev чи tykva, польське tykwa або dynia, нім. der Kürbiss; слово походить від тюрк. карпуз, татарське карбуз. По деяких місцях України, напр. на Полтавщині, Катеринославщині і інш., на гарбуза кажуть к а б а́ к, напр. у »Наталці Полтавці« Котляревського читаемо: „Наталка многим женихам піднесла печеного кабака", а літературне — піднести гарбуза, так пише Шевченко. Чубинський I 309 подає пісню: »Ішов же я через тин, через три городи, натолочив кабака, наробив я шкоди«, а на Київщині це співають так: »Ішов же я з вечорниць та через городи, заплутався в гарбузиння, наробив я шкоди«. К а б а ч к и́ — з роду гарбузів, solanum melongera, назва від тюркського, тат. кабах — кабак — габах. — Слово д и́ н я — своє, праслов'янське, відоме всім слов'янським народам: болг. диня, срб. диньа, чс. dyně; певне від »дути« — надутий плід; мадярське dinnye, литовське dyne, dynis — позички з слов'янського. Диня — це cucumis melo, по-франц. le melon, нім. die Melone, звідси й польске melon. Літературна українська мова знає тільки праслов'янське »диня«, франц. »мельона« не вживає. — К а в у́ н — це cucumis citrullus; кавуни округлі, зелені чи рябі, середина сочиста, чорвона, насіння чорне (а в дині жовте, як у огірків). Слово »кавун« із тюркського кавун, татарське кавун, звідси й польське kawon; франц. melon d'eau, нім. die Wassermelone, звідси чеське vodný melon. — Т и́ к в а — слово праслов'янське, тыкъва, у нас дуже рідке, але часом знане в значенні баньки: Дибає з тиквою по воду, І. Левицький. — Взагалі ж треба сказати, що слова гарбуз, кабак, тиква, диня, кавун слов'янські народи сильно плутають, і в мовах тюркських ці слова часом визначають не те, що в нас.

Давальний приналежности (Інж. Ю. Перхорович із Дубна). Синтаксичний зворот »давальний приналежности« (dativus possessivus) відомий усім слов'янським мовам, бо це явище ще індоевропейське. Старослов'янські пам'ятки знають його надзвичайно часто; напр. у Київській Остромировій Євангелії 1056 року читаємо: вы єсте свѣтъ вьсемоу мироу Мт. 5¹⁴, отъ избытъка срдцоу оуста глаголють Мт. 12³⁴, тоу бѫдеть плачь и скрьжьть зѫбомъ Мт. 13⁵⁰; загальнознане встаровину: въ вѣкы вѣкомъ (у нас тепер молодше: вѣковъ). Усі старі наші пам'ятки переповнені цією формою. Ось приклади з Крехівського Апостола 1560-х років: На веки веком, Єсть апостолом поганом (а в польськім оригіналі: iest apostołom poganow), Муж єсть голова жонѣ, Он єсть головою тѣлу, Король Королем і пан панующим і т. ін. Жива українська мова знає цей зворот надзвичайно часто; так само не рідко вживають його й письменники, що знають живу мову. Ось гарний приклад: Ю. Шкрумеляк, »Огні з полонини« 1930 р.: Сиділа в полонині аж до заходу сонцю 99, Звязав хлопцеви ноги 128. М. Капій, »Країна блакитних орхидей« 1932 р.: Гудки сповіщали кінець денній роботі 8. Автори, що живої української мови не знають, звичайно вживають родового приналежности (аж до заходу сонця, кінець денної роботи і т. ін.). Стародавній зворот цей у деяких слов'янських мовах дуже частий, напр. у болгарській, в інших рідкий, напр. у мові російській. Див. мою статтю: »Давальний учасництва« в »РМ« I 5-10.

Христити (складач „Рідної Мови" в Жовкві). Давні ръ, рь, лъ у живій східньоукраїнській мові, коли знаходяться в відкритому складі поміж приголосними, звичайно вимовляються як *ри*, *ли* (але в деяких інших говорах вимовляється різно: *ро*, *рі*, *ре* і ін.), а тому новий академічний правопис наказав писати тільки: гримати, гриміти, дрижати, дрижаки, кривавий, кришити, тривати, тривога, чорнобривий і т. ін., так само: христити, хрищений, перехрищувати, Водохрища. Вдавнину було: крьстъ, крьстити (пізніше стало: крестъ, крестити, але було й крист, крыстъ і ін.), запозичене з давньогерманського Christ, Crist, а це від Христос, гр. Χριστός. Вимова „христити" частіша за вимову „хрестити"; слово „хрест" має *е*, як у складі закритому. Див. „Рідне Писання" § 11.

Звуки ы — и в лемківськім говорі. „Учитель-лемко заточенець" запитує: „Чому в Лемківськім Букварі уживається *ы* та *и*, чи ж букви *и* та *і* не віддали б те саме?" В українській мові стародавні ы та и збіглися в однім звуці, що його зазначаємо тепер *и*. Такий збіг маємо по всіх наших говірках, за малим вийнятком; власне в лемківськім говорі стара різниця ы — и полишилася аж досі. Певне з цих причин в Лемківському Букварі й маємо *ы* та *и* на місці давніх ы — и. Річ ясна, наші *и* — *і* добре передали б для лемків стародавні *ы* — *и*, і тоді не було б розбиття нашого сучасного правопису. Треба мати ще на увазі, що розрізнення стародавніх ы — и позісталось на Лемківщині не однаково, — чимало місцевостей уже не знають цього розрізнення. Автор Букваря, напр., сам частенько плутається в напису *ы* — *и*: пчолы — пчоли 103 (це в одному рядку), куры — кури 45, зо стодолы — до стодоли 59, карткы з выдами 100, пише приставку *вы*-, а то: вибіжал 94 і т. ін. А то плутає *и* та *і*: розогрила 94, взріме 95, дитина 99, гузік 95 і т. ін. Дуже сумніваюсь, щоб дитину легко можна навчити писати так, як хоче автор: высідати 56, сідит 60, виділ 74, світит 86 (пор. их 86, стоит 46, иде 15) і т. ін. Автор пише: якій 54. 105, низкій поклон 92, тихій 94, солодкій 103, — чи тут авторова правописна „система", чи так де на Лемках говорять, трудно сказати; Верхратський звичайно писав *-кый*.

„РІДНЕ СЛОВО“.

Початкова Граматика української літературної мови.

Для першого року навчання й для самоуків.

6. Звуки *дж*, *дз* із двох буков.

Вдова сина виря*дж*ає та по хаті похо*дж*ає. Б*дж*ола мала́, а й та працює. *Дз*вінкий, ґу*дз*ик, *дз*иґа, Ган*дз*я, *дз*юбатий, *дж*ен*дж*уристий, *дж*ерело́, *дз*юбка, *дж*міль, ро*дз*инки.

*Ж*ати — пі*дж*атися, ві*дж*имати, золити — ві*дз*олити, зимувати — ві*дз*имувати, пі*дз*емний, ві*дж*ивати. Пі*д*-*з*емний, ві*д*-*ж*ивати.

Як написати звуки *дж* та *дз*? Пишемо дві букві *дж*, а скільки тут вимовляємо звуків? Пишемо *дз*, а скільки тут вимовляємо звуків? Порахуйте, скільки звуків і скільки буков у словах із *дж* і *дз*? Чи однаково проказуємо *дж*, *дз* у словах: б*дж*ола, *дз*він, ві*дж*ивати, ві*дз*олити? Замість *дж* серби пишуть ђ; чи було б добре, коли б і ми замість *дж*, *дз* запровадили по одному значку? В давню давнину звука *дз* писали ми буквою ѕ зіло.

Буває, що дві букві вимовляємо за один звук. **Букви *дж* та *дз* вимовляємо за один звук.**

Завдання 7. Придумайте й запишіть до зшитка по 5 слів на *дж* та *дз*.

Завдання 8. Спишіть оці речення й підкресліть звуки *дз*, *дж*.

За селом під горою вода з джерела дзюрком дзюркотить. Козак виїжджає, його мати виряджає. Бджола, ґедз і джміль укупі сиділи. Задзвонили в усі дзвони, аж село дзеленчить; тільки й чути кругом: дзелень-бом! дзелень-бом! Дзюбдзюб, дзюбанець, ходи, пташко, у тане́ць!

Завдання 9. Перерахуйте всі слова, що пишуться з *дз* та *дж*. Добре їх запам'ятайте. Чи в вашім селі ці слова також вимовляють із *дз*, *дж*? Чи часом не кажуть у вас: дзмій, дзерно, дзелений (писати треба: змій, зерно, зелений)?

7. Граматика й літературна мова.

Не можна писати по-місцевому.

Українського народу дуже багато: більше 37 мільйонів у Радянській Республиці, більше 7 мільйонів у Польщі, понад 1 мільйон у Румунії, трохи менше мільйона в Республиці Чехо-Словацькій, понад півтора мл. в Америці; живуть українці ще й по інших країнах. А разом нас понад 47 мільйонів. Уся земля наша дуже велика. Ось через це український нарід не однаково говорить: одні так, другі йнакше. Але всі освічені люди говорять і книжки пишуть однією мовою, що зветься л і т е р а т у́ р н о ю, цебто мовою книжковою. Я вчуся говорити й писати мовою літературною, а не тільки мовою місцевою, бо для одного народу мусить бути одна всеукраїнська літературна мова й один правопис.

Самою місцевою чи говірковою мовою послуговуються всі ті, що мови літературної не вчилися. Але треба пам'ятати, що мова місцева, жива, народня — то ґрунт і душа мови літературної, тому й свою місцеву мову конечно треба кохати й шанувати. Мова літературна служить для ліпшого й легшого порозуміння між собою людей різних місцевостей, а тому вона все трохи штучна, бо надговіркова.

Чи добре було б, коли б кожен українець став писати так, як говорять у його селі? Чи таке писання інший українець добре б зрозумів? Чи багато в нашій мові малих говірок? Як звуться окремі частини українського народу? (кияни, полтавці, лемки, гуцули, бойки...). Чи киянин добре й усе розумів мову лемка? Чи бувають слова, що їх навіть у сусідньому селі не знають? По різних місцях говорять: ледве, ледви, ледві, ледва, ледво,

ледь, тільки, тілько, тіки, тіко, а в літературній мові прийнято писати: ледви, тільки, — чи таке обмеження добре? Чому чужинці, що вчаться нашої мови, скаржаться на її трудність? Чи німці, французи й інші народи не мають так само багатьох говірок? А чи не одна в них літературна мова?

Літературною мовою зветься мова книжок та освічених людей. Говорити й писати треба мовою літературною, а не тільки місцевою.

Наука про літературну мову зветься граматикою. Граматика навчає правильно говорити й писати по-літературному.

Частина граматики, що навчає правильно писати, зветься правописом.

Частина граматики, що розповідає про життя звуків, зветься звучнéю або фонéтикою.

З цієї книжки ми будемо навчатися правопису та звучні.

Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.

Завдання 9. Перепишіть і запам'ятайте оце:

Треба писати так: інший, вулик, дрижати, кривавий, тривога, сковорідка, нарід, вільний, візьмý, вчóра, шостий, сльози, сьомий, яблуко, парубок, заміж, вулиця, одинадцять, двісті.

Завдання 10. Знак () зветься дужкú. Перепишіть і запам'ятайте оце:

По-літературному треба ось так говорити й писати, а не так, як у дужках ( ): Все (всьо), винóсити (віносити), топтати (доптати), спéка (гаряч), цвях (гвіздь), глибокий (глубокий), грабувати (рабувати), щоб (щоби), сумно (банно), батькú (родичі), через хату (без хату), блискавка (лискавка).

8. Українська áзбука.

Аз, Буки Відя, Глаголю: Добро Єсть Живіте; цебто: я, коли знатиму грамоти, всім казатиму: живіть добре! Како Люди Мисліте: думайте як люди! Наш Он Покой: Він наш спокій! Рци Слово Твердо: кажи слово тверде!

Колись були в нас такі вірші-приповістки, і в них перша буква кожного слова прозивалась, як усе слово; з порядку перших буков у словах цього віршу й склався порядок церковно-слов'янської, а за нею й нашої áзбуки.

Найпершу слов'янську áзбуку на взір грецької десь у половині IX го віку склав св. Кирило. Року 1708-го російський цар Петро I змінив стару слов'янську азбуку (кирилицю) на теперішню, що зветься граждáнка. Цю нову áзбуку прийняли й ми, а наш письменник і вчений Панькó Куліш пристосував її до нашої мови, тим то вона й зветься Кулішівка. В старій азбуці були ще букви ъ, ы, ѣ але в нас їх нема; не пишіть їх.

Від Редакції й Адміністрації.

На „Фонд Рідної Мови“ прислали: Інж. А. Нестеренко 4 зл., Учитель М. Дацюк 1 зл., М. Ґереґа 2 зл. і Т. Тарасюк 1 зл., а всього — 8 зл. Усім сердечно дякуємо.

Оправа для „Рідної Мови“ 1933 р. 1 зл. 25 гр. з пересилкою.

Просимо поспішити з передплатою „Рідної Мови“ на 1934 рік, для чого додаємо складанку П. К. О. Кому ця складанка непотрібна, просимо передати її особі, що стане передплатником „Рідної Мови“.

Канада й Америка. Сердечно просимо якнайскоріше поновляти передплату на 1934-й рік (два доляри), щоб не було перерви у висиланні журналу. Хто не заплатив ще 1 дол. за „Бібліотеку Рідної Мови“, просимо скоріше платити.

ЗМІСТ 2-го ЧИСЛА „РІДНОЇ МОВИ“: *І. Огієнко*: Наша театральна вимова. *С. Шелухин*: Рідча мова. *Гр. Ільїнський*: Історія форм укр. мови. *І. Коровицький*: Дещо про знаки розділові у П. Тичини. *А. Княжинський*: Дієприкметники української мови. *Й. Шемлей*: Прислівники на -о, -е в укр. мові. *Я. Рудницький*: До правопису апострофа після р. *Дід Огій*: Граматика малої Лесі, XIV: Складені епітети. Чистота й правильність української мови, відповідь на запитання наших Читачів. „Рідне Слово“, початкова Граматика української літературної мови.

Адреса „Рідної Мови“: Warszawa, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60; за границею: в Европі 9 зл., поза Европою 2 доляри.

Відповідальний Редактор *Д. Гримало-Оідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві